

מנחם מענדיל רוזנבוים

מה בין אתרוג לתפוז

גילויים מרתקים על משפחת פירות ההדר הישראליים
וההיבטים ההלכתיים המפתיעים הנוצרים בעקבותיהם

שלו, הרי שגם כלל פירות ההדר עונים על הגדרה זו, ולכאורה אף הם אמורים להיות מובדלים בדין המעשר משאר הפירות!
כאן נדרשים אנו לשאלה המסקרנת: האם בזמן חז"ל ידעו על התפוז? על הלימו?
אם אכן כן, ובכל זאת התעלמו מהם חז"ל והבדילו את האתרוג לאגף בפני עצמו, הרי שאין לנו כל הצדקה להכליל את שאר פירות ההדר בדיני האתרוג.
אבל אם ייוודע לנו שהפירות הפציעו רק מאוחר יותר, ואילו בזמן האמוראים לא ידעו כלל מה זה פלח קלמנטינה או רכז תפוזים צונן - ייתכן שיש כאן אכן 'מפץ הלכתי'!

הרה"ק משינאווא: בארץ ישראל יש את כל הפירות!

כהקדמה לפרט המפתיע ביותר, נפתח בעובדה עתירת-הוד מהיכל קודשו של הרה"ק משינאווא זי"ע.
ישוב היה הצדיק בשולחנו הטהור שערך לכבוד חמישה עשר בשבט, ועיני הנוכחים התעגלו בהשתאות למראה ה'חידוש' של אותם ימים שהזדקר ברומו של המגש הצבעוני: שיח קוצני הדור-מראה ודמוי-דקל, המתנוסס מעל פרי כתמתם ומופלא הרצוף בשקיעות ובלילות. במקור (ספר 'דברי מנחם', סטראפקוב): 'אינאס אפעל'. בשפתנו: אננס...
"האם בארץ ישראל גדל פרי כזה?", פנה אחד הנוכחים אל אורח ארצישראלי שנכח ב'טיש'. ועוד טרם הספיק הלה לפצות פיו, נשמע

האם בזמן חז"ל ידעו על התפוז? תפוזי יפו בשוק יפו תל אביב

ראשית כול, לגבי קביעת שנת המעשר. כידוע, שנות השמיטה נחלקות ל-2. בשנים 1 ו-2 מפרישים מעשר שני, ובשלישית מעשר עני. ב-4 וב-5 שוב מעשר שני, ובשלישית מעשר עני. מתי נקבע השנתון של היבול? ב'ראש השנה' שלו. וכאן בא מעמדו של היום הקרב ובא לפנינו: "פֶּאֶחַד בְּשֶׁבֶט רֹאשׁ הַשָּׁנָה לְאֵילָן, פְּדֻבְרֵי בֵּית שְׁמַאי, בֵּית הַלֵּל אֲמָרִים, בְּחֻמְשָׁה עָשָׂר בֹּר".
אבל עדיין אנו נדרשים לידע, מה קובע את השנתון. כלומר, על איזה שלב בתהליך הארוך של הגידול אנו צריכים לשים את ה'סימנייה' בט"ו בשבט כדי לקבוע את שנת השתייכותו?
חז"ל השיבו וקבעו: "באילנות הולכים בחר חנטה". למשל, בשנה הנוכחית, שנת תשפ"א, שהיא שנה שישית לשמיטה, עלינו להשיג כן: עץ שחונט בימים אלו, לפני ט"ו בשבט, עודו נחשב לשנתון הקודם, לשנת תש"פ, שהוא בעצם שנה חמישית לשמיטה והמעשר שלו הוא מעשר שני. אם הוא חונט רק בעוד שבועיים, מט"ו בשבט ואילן, הוא כבר משויך לשנה החדשה, השישית, בת ה'מעשר עני'.
כל זאת, במרבית המכריעה של האילנות. מדוע? מבאר רש"י (ר"ה יב:): "אילן גדל על מי שנה שחנט בה, שעל ידי שרף שבא באילן לפני חנטה - פירותיו חונטין, ובו נגמרינן, ששרף האילן עולה ונכנס בפרי תמיד וממנו גדל".

שונה מהם הוא האתרוג. עץ האתרוג דינו כירק בפרט זה, והשלב הקובע את השנתון שלו הוא שלב הלגיטה.
וגם כאן יש הסבר ברור: הירק נקבע לפי תאריך לקיטתו, כי הוא 'גדל על כל מים' (שם יד.). אין הוא כמו עץ שמסתפק במי ההשקיה הקדומים ואוגר בקרבו את השרף, אלא הוא נזקק להשקיה מתמדת וגדל מכוח המים שהזינו אותו עד לשלב הלגיטה עצמה. ממילא, שנת המעשר שלו נקבע לפי המים שהשקוהו. האתרוג - גם הוא בעל תכונה זוה לירק. הוא זקוק להשקיה מתמדת לכל אורך הדרך, ומן הדין שגם אצלו ייקבע המעשר בהתאם לשנת מי הגידול.
עד כאן מפורש בגמרא, ומפורש בספרי ההלכה היסודיים.
עם הפצעת פירות ההדר, צצה ועלתה בכל עוצמתה שאלת הזיהוי. כל פירות המשפחה, זהים כמעט לחלוטין במאפייניהם הייחודיים. כמו האתרוג, כך גם התפוז 'גדל על כל מים', כך הפומלית וכך הלימו. הם זקוקים להשקיה מתמדת, והתוצאות בהתאם. או כפי שמנסח זאת מרנא ה"חזון איש" זי"ע בזהב מתק-לשונו: "כל פרי עץ הדר שמשקין אותו כמו אתרוג, וגם הן משתווין בבנין הפרי, ובקליפתו, ובחילוק חלקיהן וקרומיהן, ופריין משקה נוזל מופקד בקרום המקיפו". לא רק זו, אף ה'פיטס' שאנו כה מכירים כסימן ההיכר הבלעדי של האתרוג, אינו אלא נחלת כל פירות המשפחה למיניהן. כל פירות ההדר גדלים עם פיטם, וההבדל הוא בשלב הנשרה.

אם חז"ל חילקו בין האתרוג לשאר הפירות בשל המאפיין הייחודי

דוכני השווקים נצבעים כבר בססגוניות צבעי מיטב פירות הארץ, וזריזי הזבנים מציגים כבר לראווה מגשי פירות חתוכים בתשלובת גוונים וצורות מרהיבי עין.
ט"ו בשבט בפתח.

אף אנו, נקדים כבר השבוע ונידרש לזווית מעניינת ומחודשת, הלוכשת ממד אקטואלי לקראת מסע הרכש של שלל פירות האילן לכבוד יומם הגדול.

כראשונים במעלה, מחזירים כולם בראש וראשונה אחר שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, וכמובן גם על מרקחת אתרוג אין מוותרים. בד בבד, מלקטים פירות מוכרים-יותר ומוכרים-פחות מהכא ומהתם, כאשר דגש מרכזי ניתן כידוע לפירות ארץ ישראל.

ואם בשבט פירות ארץ ישראל עסקינו, נמקד מבט ייחודי אל 'משפחת פירות' המזוהה במיוחד בתור תוצרת ישראלית משובחת, הלא היא קבוצת ההדרים. פירות ההדר.

משפחת פירות ההדר, מקבצת תחתיה מגוון רחב ומרהיב של פירות. החל מן האתרוג ההדור, עבור ללימון הזהה לו יחסית, דרך החושש הפחות-מוכר, וכלה בתפוז, הקלמנטינה, המנדרינה, האשכולית והפומלה.

התפוזים העסיסיים, היו כידוע משך שנים בחדר החנית של 'הגאווה הישראלית'. נבובי הציונות הלאומית שבמבט נואל ומעוות ראו בחלוציות פועלי האדמה את פסגת מאוייהם, נופפו בגאון בתוצרת החקלאית המשובחת של פירות ההדר הישראליים, בראשם התפוזים והקלמנטינות, שכבשו את השווקים באירופה וסימלו את הצלחת ההתיישבות היהודית הטרייה. עבורנו, האמונים על סולם העדיפויות הערכי האמתי וגם המצווה הקדושה והיקרה של 'יישוב ארץ ישראל' מקבלת את יחסה מהיבטה הנכון והתורתי, מתבטאת עסיסיות התפוז מהגידול הישראלי במשפט אחד ומרומם בהרבה: 'שבח ארץ ישראל'. את היות ארצנו הקדושה 'כִּי ה' אֱלֹקֶיךָ מְבִיאָךְ אֶל אֶרֶץ טוֹבָה אֲרֶץ נַחֲלֵי מַיִם'.

בשורות שלפנינו, נגלה כי פירות ההדר עמדו בדורות האחרונים בעין סערות הלכתיות רבי-משקל, כאשר קולמוסים נשתברו לחקר זיהוי ה'משפחולוגיה' של קבוצת הפירות. האם הם היו כלל ידועים ללומדי התורה בדורות עברו? ומה טיבם של שלל פירות ההדר, האם הם בעצם 'בני דודים' במוצא הביולוגי שלהם, ושמא אפילו 'אחים' בהגדרתם?

המנדרינה והפומלית - יצירות 'חדשות' שלא היו בזמן חז"ל?

למאי נפקא מינה? הנה לכם פתרונים:

ברמה קולו של הצדיק משניאואו, שהשאלה הגיעה גם לאוזניו: **"וכי איך מעז אתה להטיל ספק בדברי? הרי התורה הקדושה עצמה מעידה ואומרת 'לא תִּחְסֹר כל בָּה'!"---**

תובנה זו, עומדת גם בבסיס חידוש בעל קנה-מידה עצום, מתורתו של **הסבא קדישא רבי שלמה אליעזר אלפאנדרי זי"ע**, פאר וזקן מקובלי ירושלים עיה"ק בשנות הת"ר. הוא טוען נחרצות, שבארץ ישראל קיימים כל מיני הפירות האפשריים הנמצאים עלי תבל, ואין ארץ ישראל חסרה כלום. **'לא תִּחְסֹר כל בָּה'**, כפשוטו ממש. בשל כך, קובע הוא **כי חכמינו ז"ל שדרו בארה"ק, הכירו מקרוב כל פרי מכל זן שהוא**.

כן? הם הכירו את הלימון, למשל?

ודאי! חורץ הגרש"א.

אם כן, איך ייתכן שהם לא התייחסו אליו בשום מקום בש"ס, בעוד שהוא אקטואלי מאוד בכמה הלכות חמורות, כפי שפתחנו לעיל? הגרש"א עצמו מתייחס בהרחבה לשאלה, ולא זו בלבד, אלא שהוא אף מוביל אותה למחוז מופלג בהרבה מאשר נושא המעשר שפתחנו בו. המקובל הפלאי מטיל בעקבותיה מסקנה שכולה פלא - בתפקיד-הכתר של האתרוג: **מצוות ארבעת המינים!**

וכך טוען המקובל הירושלמי: כשהגמרא במסכת סוכה מבררת מיהו ה'פרי עץ הדר' של ארבעת המינים, שואלת הגמרא (לה.) 'ואימא פלפלין'. מדוע לא שואלת הגמרא על אפשרות קרובה בהרבה למאפייני האתרוג - **'ואימא לימון'!?**

מתוך כך, מגיע הרב אלפאנדרי למסקנתו המהדהדת: **האתרוג והלימון - היינו הך!**

סערות הלכתיות רבי משקל. קטיף תפוזים ברחובות בערך תר"ע. ויקיפדיה

שניהם אותו פרי, אותו פרי ממש, ואין ביניהם אלא הבדלים מזעריים המסתכמים בהפרשים הסטנדרטיים שבין תתי-זנים--- במילים אחרות: וכי הגמרא לא הזכירה את הלימון? ודאי שהזכירה, וזאת בכל מקום שמופיע בש"ס 'אתרוג', כי שניהן אחת... ואם נפליג אחורנית במנהרת הזמן אל ימות התנאים, ייתכן בהחלט שנראה אותם מנענעים בסוכות עם לימון הדור!

החידוש הפלאי: אין בין אתרוג ללימון כלום---

ונצטט את ההסבר המלא בלשון קודשו:

"נראה טעם הדבר, כשהיו ישראל בארץ לא היה להם שמות לכל הפירות בלשון עברי וגם לא לפרי האתרוג (וזולת השבעה מינים המפורשים בכתוב), ורק כשגלו לבבל לקחו משם שמותיהם שכן 'קראו בשמותם עלי אדמות', וגם אתרוג בכלל, והוא בלשון ארמי, וגם הלימון והדומים לאתרוג מפני שהכל מין אחד והכל הוי בכלל שם אתרוג".

והוא ממשיך ומחדד: "ואף שיש איזה שינוי מעט ביניהם לא היו

ידוע, כי יש מנהגים ועניינים שונים אודות מספר הפירות שנאכלים לכבוד היום.

המנהג הכללי, אינו תוחם את סך הפירות. בעל ה'תיקון יששכר' שחי בתקופת גורי האר"י ודבריו מובאים ב'מגן אברהם' ובמרבית נושאי כלי ה'שולחן ערוך', מוסר על מנהג האשכנזים באכילת פירות האילן ביום זה בלא לפרט מספר דווקני, וכך גם ה"שבט מוסר" שחי כמה דורות לאחריו מצווה את בניו בצוואתו **"הוה זהיר לברך על הפירות בט"ו בשבט, שמנהג ותיקין הוא"**, בלי להיכנס לפרטים. ב"מחזור מעגלי צדק" לחכם קדמון בן דורו של ה'בית יוסף', אף מחדד שהמנהג הוא **"לקנות כל אחד בביתו ביום זה מעט מכל פרי ופרי שיימצא אי"**.

בדורות הבאים, אנו כבר מוצאים מנהגים מוגדרים יותר. יש שנהגו ליטול 13 פירות דייקא (מנהג הרה"ק ה'שמח משה'), יש שכתבו כי מקפידים על 15 מינים (מנהג מהר"ם חאגיז וחר"ח פלאג'), ויש גם שהפליגו עד ל-50 מינים (מנהג יהודי לוב). איש איש ומנהג רבותיו, נהרא נהרא ופשטיה.

ברם, המנהג שנפוץ ביותר בקרב קהילות הספרדים ומובא בספרי רבים ושלמים בשמו של **המקובל האלקי מרנא רבי חיים וויטאל זי"ע**, גורס כי יש להדר על 30 מיני פירות. (אם כי מחובתנו לציין על קצה המזלג, כי קבלה זו עצמה נתונה לדין-ודברים נרחב על נכונותו ועל מקוריותו, אחר שבכתבי ה'רח"ו הידועים כיום לא נמצא רמז לדבר, ויתירה מזו - עצם מנהג אכילת הפירות בט"ו בשבט אין לו שום אזכור בכתבי האר"י הקדוש ותלמידיו. ככל הידוע, הופיע לראשונה מניין 30 הפירות בדור מאוחר בהרבה, אך נתלה בדבריו של ה'רח"ו אודות מיני הפירות שבארץ ישראל - כפי שנביא בהמשך, למרות שרח"ו לא כתב זאת כלל בהקשר לט"ו בשבט).

וכאן, יש לחדר הדגש חשוב, שמשום-מה לא קיבל את תהודתו הרחבה די הצורך.

רבים מחזרים אחר שלל הדוכנים ומגוון החנויות, בחיפוש נמרץ אל היעד המבוקש: 30 מיני פירות. אלו יהיו פירות מכל הבא ליד, ובלבד שישתכמו בספרת-הזהב 'שלושים'. כמה חביבים הם קמי שמיא, אותם ישראל קדושים המהדרים במצוות ומחבבים מנהגי האבות.

ברם יש לשים לב, כי כל עיקר העניין של **'שלושים מיני פירות'**, מתמקד גם בפרוטרוט באילו פירות. אין זה רק מספר סתמי, כי אם חלוקה מסוימת של סוגי פירות ספציפיים מאוד.

כי כך המה דבריו של המקובל האלקי רבנו חיים וויטאל, כפי שמובא משמו בספרי המקובלים, עליהם מתבסס כל עניין ה-30:

הפירות הארבעה - ארבעה מינים בשום שם כלל, כי אם בשם 'פרי עץ הדר' דווקא, וגם אחר כך כשגלו לבבל היו קורים לכולם בשם 'אתרוג' לבד ולא בשם 'לימון', ולכן גם בזמן התנאים והאמוראים שנתפרסם להם שם אתרוג על ידי תרגום אונקלוס ואחרים לא ידעו כלל משם 'לימון' ושם אחר כלל, ומפני זה לא הוזכר בכל מקום שם אחר".

וכאן מגיעה שורת המחץ: **"ואם כן לפי זה, מה שבדורות האחרונים עושים הבדל בשמות, אין ראיה מזה שהם ב' מינים, ויכול להיות שמעט שינוי שבהם הוא מחמת שינוי המקומות ושינוי עבודת הקרקע שבאו משם**. נמצינו למדים, שבדורות הראשונים, האתרוג שהיו נוטלים למצוה - לא בכל המקומות היה האתרוג דמות אותו האתרוג שווה כמו שהוא עתה בזמננו. ובכן, גם אנו נאמר שגם הפרי הזה שקורים אותו בשם לימון - מפני ששינו את שמו לשם לימון יהיה פסול? הא ודאי לא מסתברא כלל!"

ובקצרה: הלימון - הוא בעצם אתרוג! פריט מזני האתרוג! הוא היה מוכר בהחלט לחכמינו ז"ל, ו...הוא כשר וישר לברכה לארבעת המינים---

קורים בשם אחר כי אם בשם 'אתרוג' בלבד, כי מה שקורין עתה לשם זה (-'לימון') הוא לקוח מלשונות עמים אחרים, והם גם כן היו קורים לאתרוג בשם 'לימון' דווקא ולא בשם אחר".

"ונמצא, דבזמן שישראל היו יושבים על אדמתם לא היו יודעים הפרי של ארבעה מינים בשום שם כלל, כי אם בשם 'פרי עץ הדר' דווקא, וגם אחר כך כשגלו לבבל היו קורים לכולם בשם 'אתרוג' לבד ולא בשם 'לימון', ולכן גם בזמן התנאים והאמוראים שנתפרסם להם שם אתרוג על ידי תרגום אונקלוס ואחרים לא ידעו כלל משם 'לימון' ושם אחר כלל, ומפני זה לא הוזכר בכל מקום שם אחר".

הוא מוסיף: "אם כן לפי זה, מה שבדורות האחרונים עושים הבדל בשמות, אין ראיה מזה שהם ב' מינים, ויכול להיות שמעט שינוי שבהם הוא מחמת שינוי המקומות ושינוי עבודת הקרקע שבאו משם. נמצינו למדים, שבדורות הראשונים, האתרוג שהיו נוטלים למצוה - לא בכל המקומות היה האתרוג דמות אותו האתרוג שווה כמו שהוא עתה בזמננו. ובכן, גם אנו נאמר שגם הפרי הזה שקורים אותו בשם לימון - מפני ששינו את שמו לשם לימון יהיה פסול? הא ודאי לא מסתברא כלל!"

ובקצרה: הלימון - הוא בעצם אתרוג! פריט מזני האתרוג! הוא היה מוכר בהחלט לחכמינו ז"ל, ו...הוא כשר וישר לברכה לארבעת המינים---

הסערה בעקבות החידוש המרעיש

חשוב להדגיש, כי הגרש"א אלפאנדרי עצמו אינו מתכוון להתיר בכך ליטול לימון בסוכות. הוא מסייג את קביעתו בכך שהמנהג הרווח

האם יש כלל עניין לשתף גם תפוז או קלמנטינה במגש החגיגי?

המעמד הסגולי של 'פירות ארץ ישראל' כולל תחתיו 30 מיני פירות. 30 זני הפירות הללו, מכוונים לעולמות העליונים 'בריאה', 'יצירה' ו'עשייה'. כל 10 פירות לעולם אחר, כאשר מאפייני הפרי נגזרים ישירות מהממד השמימי שבהם. ומפרט הרח"ו כך:

10 הפירות השייכים לעולם ה'בריאה', הקרוב ביותר אל עולם האצילות העליון, אין להם קליפה כלל. לא חיצונית ולא פנימית. כלומר, גם הגרעינים שלהם נאכלים. זאת, בגין מעלתם היתירה, בהיותם רחוקים מהטומאה וקרובים לזוך המושלם של עולם האצילות. מי נמנה על קבוצה נבחרת זו? הענבים; התאנים; התפוחים; האתרוגים (-שאף קליפתם נאכלת); תותי-עץ; חרובים ועוד.

לעולם היצירה, האמצעי מבין העולמות, משתייכים 10 הפירות שברמת האמצע: אין להם קליפה חיצונית בלתי-אכילה, אבל מאידך, הגרעין הפנימי קשה ואינו נאכל. ברשימה: זיתים; תמרים; גודגדניות ודומיהן.

את 10 הנחותים יותר, מקיף כבר ממש 'קליפה' (גם בהיגוי הקבלי, במובן של 'חיצונים'). הם שייכים לעולם העשייה, ה'קליפה' דבוקה בהם, וישנה מחיצה מبدלת בין הפרי הנאכל לבין העולם שמסביב. מי למשל? הרימונים; האגוזים; השקדים; הערמונים ועוד.

ואנה שייכים כל אותם עשרות-עשרות של פירות המוכרים לנו ואשר עוברים בהרבה את הסך הקצוב של 30? הרח"ו עצמו מבהיר, שמדובר ב-30 'אבות', ושלל סוגי הפירות הקיימים הם בעצם 'תתי-מין' שלהם. מדובר בהסתעפויות של זנים שהשתנו עם הזמן וקיבלו מאפיינים שונים, אבל בבסיס הם משתייכים ל-30 פירות המוצא.

על כל פנים, בספרים ובקבצים המאוחרים יותר שכתבו על פי סוד זה כי יש לאכול 30 מיני פירות, ציינו גם כי יש בכך עניין שמימי לתיקון הפירות נגד ג' העולמות 'יצירה' 'בריאה' ו'עשייה', ועל כן יש לאכול את הפירות דלעיל המכוונים נגד עולמות אלו, תוך פירוט כי מדובר ב-10 'פירות של יצירה', 10 'פירות של בריאה' וכן הלאה. הללו גם טרחו ומנו את חלוקת הפירות, כל קונטרס או מנשר וגרסתו שלו.

נמצינו למדים, כי גם אילו נקבץ פירות שאינם מ-30 ה'אבות' אלא מ'תתי המין', עדיין הם אמורים לייצג את 3 העולמות, 10 לכל אחת. אם נעלה על השולחן 30 זנים המסתעפים כולם מאותו 'אב', עדיין אין בכך את הסדר המיוחל שנהגיגו המקובלים...

ובהקשר שלנו: אם כל פריטי ההדרים מתייחסים לאותו 'אב' ואינם אלא 'תתי-מין', הרי שהם 'מייצגים' רק את אחד מ-3 הקבוצות המבוקשות לשולחן החגיגי...

הפירות הארבעה - ארבעה מינים בשום שם כלל, כי אם בשם 'פרי עץ הדר' דווקא, וגם אחר כך כשגלו לבבל היו קורים לכולם בשם 'אתרוג' לבד ולא בשם 'לימון', ולכן גם בזמן התנאים והאמוראים שנתפרסם להם שם אתרוג על ידי תרגום אונקלוס ואחרים לא ידעו כלל משם 'לימון' ושם אחר כלל, ומפני זה לא הוזכר בכל מקום שם אחר".

וכאן מגיעה שורת המחץ: **"ואם כן לפי זה, מה שבדורות האחרונים עושים הבדל בשמות, אין ראיה מזה שהם ב' מינים, ויכול להיות שמעט שינוי שבהם הוא מחמת שינוי המקומות ושינוי עבודת הקרקע שבאו משם**. נמצינו למדים, שבדורות הראשונים, האתרוג שהיו נוטלים למצוה - לא בכל המקומות היה האתרוג דמות אותו האתרוג שווה כמו שהוא עתה בזמננו. ובכן, גם אנו נאמר שגם הפרי הזה שקורים אותו בשם לימון - מפני ששינו את שמו לשם לימון יהיה פסול? הא ודאי לא מסתברא כלל!"

ובקצרה: הלימון - הוא בעצם אתרוג! פריט מזני האתרוג! הוא היה מוכר בהחלט לחכמינו ז"ל, ו...הוא כשר וישר לברכה לארבעת המינים---

קורים בשם אחר כי אם בשם 'אתרוג' בלבד, כי מה שקורין עתה לשם זה (-'לימון') הוא לקוח מלשונות עמים אחרים, והם גם כן היו קורים לאתרוג בשם 'לימון' דווקא ולא בשם אחר".

הוא מוסיף: "אם כן לפי זה, מה שבדורות האחרונים עושים הבדל בשמות, אין ראיה מזה שהם ב' מינים, ויכול להיות שמעט שינוי שבהם הוא מחמת שינוי המקומות ושינוי עבודת הקרקע שבאו משם. נמצינו למדים, שבדורות הראשונים, האתרוג שהיו נוטלים למצוה - לא בכל המקומות היה האתרוג דמות אותו האתרוג שווה כמו שהוא עתה בזמננו. ובכן, גם אנו נאמר שגם הפרי הזה שקורים אותו בשם לימון - מפני ששינו את שמו לשם לימון יהיה פסול? הא ודאי לא מסתברא כלל!"

ובקצרה: הלימון - הוא בעצם אתרוג! פריט מזני האתרוג! הוא היה מוכר בהחלט לחכמינו ז"ל, ו...הוא כשר וישר לברכה לארבעת המינים---

מאמר שני
ומסיים

מנחם מענדיל רוזנבוים

לכבוד חמשה עשר בשבט

תפוז מן התורה מנין?

לשאלת ההתעלמות המוחלטת בחז"ל ממשפחת פירות ההדר:
האם התנאים והאמוראים טרם הכירו את התפוז והלימון?
מקבץ מרתק של מקורות מפתיעים וייחודיים, בעלי השלכות הלכתיות מעשיות

מפורשות בדברי רז"ל...

בשולי הדברים, עלינו להעניק אף במה להנחה מדעית-מחקרית, שמצד עצמה לא היה עלינו לייחד עבורה מקום בעוד הנושא ממוצה על ידי הפוסקים על פי מקורותינו הקדושים וכדלהלן. אך היות

שבימות קדם לא ידעו על שום זן נוסף של פרי הדר הזהה למאפייני האתרוג, יש אפוא את הסמכות בידי פוסקי ההלכה למתוח קו מקביל מן האתרוג אל יתר רעיו ולחרוץ את מעמדם ההלכתי כמוהו. במאמר הקודם, פתחנו בשיטתו המפליאה של המקובל הירושלמי הנודע רבי שלמה אליעזר אלפאנדרי. שאימץ בנחרצות רבה קביעה

במאמרנו בשבוע שעבר, הצבנו שאלה מסקרנות:
האם בימי חז"ל כבר ידעו על התפוז או על הלימון, על הקלמנטינה או המנדרינה, וכך גם מגוון שאר פירות ההדר, מלבד האתרוג?
כפי שהתבאר בפרוטרוט, מדובר בשאלה בעלת משמעות הלכתית כבדה, בפרט לגבי המצוות התלויות בארץ. נזכיר בקצרה: הקו המשותף של משפחת פירות ההדר הוא מאפייני הפרי הייחודיים (מאות שקיקי נוזל סדורים בפלחים, בתוך ציפה), תוצאה ישירה של צורת גידולן והתהוותן על ידי השקיה מתמדת - בשונה משאר פירות האילן. ובכן, אם לגבי פרי האתרוג מפורש בחז"ל שדינו שונה בשל מאפיינים אלו (כגון שבטו בשבט הולכין בו אחר הלקיטה ולא אחר החנטה), לכאורה גם דינן של פירות אלו אמור להיות בהתאם. ברם, אם חז"ל כבר ידעו על פירות אלו ובכל זאת הוציאו רק האתרוג מן הכלל, משתמע מכך שדין שאר פירות ההדר כדין כלל פירות האילן, והיה נימוקם עמם. מאידך, אם יוברר לנו

ולאצנן רבנן אי תפוחי זהב חייבין בלקט שכחה ופאה". צילום תחילת מכתבו של מרן החזון איש בכתב יד קדשו, אותה שיגר לגאון מרוגאטשוב בעילום שם.

קדומים. זאת בניגוד לאתרוג, שעקבותיו ניכרות לרוב בצורה חיה, לא רק בחריטה על מטבעות ובפסיפסים לרוב (עקב מעמדו וייצוגיותו כאחד מד' המינים), אלא גם בשרידים שנחשפו, כמו מצבור של אבקת צמחים שנמצאה בחפירות ברמת רחל וזוהה במעבדות כאבקת פרי האתרוג. המסלול שמשרטטים הבוטנאים ממקם את הופעת הלימון במחוזותינו רק בתקופת הגאונים, לפני כ-1,300 שנה. גם החושחש מופיע אז לראשונה במסמכים תיעודיים. הנחה זו, מסבירה היטב כיצד לא מצינו בחז"ל דבר וחצי-דבר על סחיטת לימון בשבת, בעוד כל הדיון בסוגיא במסכת שבת נסוב על סחיטת תותים ורימונים (מלבד זיתים וענבים), והמקור הראשון הדן בעניין אינו אלא לפני כ-800 שנה, בספרו של ה'שבלי הלקט'.

ההשערה המדעית הרווחת, היא שכלל ההדרים הקיימים כיום מתייחסים אחר 3 מינים קדומים בלבד - האתרוג, הפומלה והמנדרינה. כל היתר, נוצרו על ידי הכלאות. ההנחה הזאת קיבלה תמך מכריע עם התפתחות יכולת פיצוח הד.נ.א. של הצומח: קבוצת חוקרים איטלקית בדקה 41 זנים של פירות הדר ועמדה על הריצוף הגנטי שלהן, ותוצאות המחקר תמכו בבירור בהשערה המדעית - יש רק 3 'אבות' הדרים. לפי הנחה זו, התפוז, הקלמנטינה, האשכולית ואף הלימון - אכן לא היו מוכרים כלל בשנות קדם והתפתחו עם הזמן.

ידעיה זו, מיישבת היטב את 'היעלמות' פירות ההדר בדברי חז"ל.

היא 'ארץ אשר לא תחסר פל' בה', ולא ייתכן שיש סוג פרי שאינו גדל בארץ וממילא לא היה מוכר לחז"ל. מכיוון שכך, הוא מסיק שהם ידעו גם ידעו על הלימון, והסיבה שהוא לא מוזכר בחז"ל כלל - אינו אלא משום שהיה אכן קרוי 'אתרוג'.

בפרק-המשך זה, נעבור לפן שונה שנמצא בדברי גדולי הדורות האחרונים. הללו נשאו-ונתנו בדיוק בנידון זה: האם חז"ל ואחריהם גדולי הפוסקים הראשונים הכירו את פירות ההדר, ועל פי מסקנותיהם קבעו את דיני משפחת הפירות האקטואליות בעיקר ביום ט"ו בשבט הבא לקראתנו [האם אותם שכבר חנטו וטרם הגיעו לשלב הלקיטה, מתעשרים במעשר שני כגידולי שנת תש"פ, או שמא במעשר עני כגידולי שנת תשפ"א. וגם בעתיד הקרוב ייצבעו באקטואליות לא-פחותה - עם בוא שנת השמיטה הבעל"ט בשנה הקרובה וההכרעה ההלכתית קובעת איזה 'שנתון' של גידול כלול במצוות השמיטה], ומפי ספרם של כמה מאדירי התורה הללו נמצינו למדים פלאי-פלאות: יש ביניהם כאלו שנקטו כי חכמינו ז"ל כבר הכירו את פירות ההדר (עכ"פ בזנים מסוימים), אולם בעוד שהגרש"א אלפאנדרי נאלץ 'לאחד' אותם עם האתרוג אחר שחז"ל לא התייחסו אליהם בנפרד, הרי שהללו, כן מצאו את הפירות מוזכרים

"כפתורי המנורה למה הם דומין? לתפוחי הכרתיים". פסיפס עתיק של מנורת המקדש, מתוך שרידי בית כנסת קדום שנחשף בדרום הר חברון. בו משתקפת להפליא השערות של הרוגאטשובי הכפתורים זהים לחלוטין לצורת תפוז...

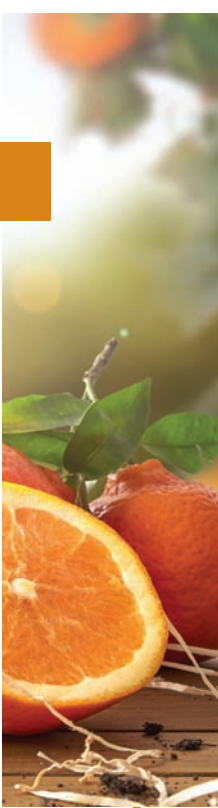
התפוז. מוזכר פעמיים בש"ס?

2 פעמים במסכת מנחות, מוזכר זן מסוים של תפוחים כהמחשה לתצורה מסוימת.

בדף כח: משרטטת הגמרא את מבנה המנורה שבבית המקדש, שהייתה משוקדת בגביעים, כפתורים ופרחים. **"כפתורים** למה הן דומין? כמין תפוחי הכרתיים". הכפתורים שבמנורה - היו דומים ל'תפוחי הכרתיים'. מה זה?

רש"י מנמק כי מדובר ב'שם מקום'. היעב"ץ בהגהותיו אף מפרט וכותב: **"נראה שהוא שם מדינה, ככתוב 'גוי כרתים', שם גדלים אותם תפוחים"**. בימינו מוכר האי 'כרתים' בלב הים התיכון, בתחומי יוון, וכך גם מזוהה שם זה מימי קדם. אך כבר העירו, כי קשה להניח שחז"ל התכוונו לתפוחים יווניים, שכן בתנאי התעבורה באותם ימים לא התאפשר לשנע פירות במרחק כה רב, בהעדר תנאי קירור למשך הימים הארוכים של ההפלגה, ויותר מסתבר שחז"ל הדגימו את כפתורי המנורה באמצעות צורה שהייתה מוכרת בימיהם ובמחוזותיהם והיה ניתן להמחיש דרכו.

יש שאכן נקטו כי אין הכוונה למקום אלא לצורה. כך אנו מוצאים למרנא הרמב"ם (הלכות בית הבחירה, פ"ג ה"י): **"הכפתורים כמין תפוחים כרותים, שהן ארוכין מעט,**

הלימון. מוזכר 'בעילום שם' ברמב"ם?

כפי שציינו בראשית דברינו, השאלה אם קדמונינו הכירו את פירות ההדר, אמורה להכריע את מעמדם ההלכתי של הפירות. אם הכירו אותם ובכל זאת הוציאו רק את האתרוג מן הכלל - הרי שדינם ככל פירות האילן. באם לאו, ואת האתרוג החריגו משום עצם היותו בעל מאפיינים של ההדרים - הרי שכל ההדרים דינם כאתרוג.

השאלה המסקרנת העסיקה את גדולי הדורות האחרונים, וכדרכה של תורה זה מצדד לכאן וזה לכאן. נצלול קמעא לדיון המרתק, ונגלה שיש מהם שהגיעו למסקנות מנוגדות לשני צדי הסקאלה ממש, ועל הדרך נתוודע לממצאים מרתקים.

הראשון שהעלה את הנידון, היה הגאון מהר"ש סירליאו בביאורו הנודע על הירושלמי. הוא מציב מסקנא נחרצת: **הלימון - כמוהו כאתרוג**. שניהם שווים, שניהם זהים לחלוטין. אותם תכונות, אותם מאפיינים. לכן, כמו שהאתרוג בט"ו בשבט נקבע אחר הלקיטה, כך הלימון כמוהו.

מאות שנים אחריו, מטיל מרן ה"חזון איש" ספק בדבר. הוא מסכים שאכן "קרוב הדבר שהן מין אתרוג" (בהלכות שביעית סימן ז סק"ד), אך בכל זאת טוען הוא שיש **להסתפק בדבר ואי אפשר להכריע בפסק ברור**. לאור זאת, פוסק הוא להחמיר לב' הצדדים, ולמשל בגידולי תקופה זו - להפריש גם מעשר שני וגם מעשר עני. כך בלימונים, וכך בכל פירות ההדר.

לעומתו, יצא עמוד ההוראה מרן הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, ומצביע בתוקף על לשון מפורשת: הרמב"ם, בפרטו את דיני האילנות, כותב ומדגיש בלשון שאינה משתמעת בשני פנים - **"האתרוג בלבד משאר פירות האילן הרי הוא כירק"**. 'אתרוג בלבד'. ו'בלבד' - פירושו שאין שום פרי נוסף הכלול עמו. הרי לנו שהרמב"ם עצמו כבר שלל את דימוי הלימון לאתרוג!

התפוז. אחד משבעת המינים?

מן הנמנע לחתום את היריעה, בלא להתייחס להתכתבות מרעיש, שכמעט 'קידמה' את התפוז אל תוככי קבוצת העילית של **שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל...** ונתחיל מהסוף:

לפני כ-60 שנה, ראה אור בארה"ב ספר ושמו 'עין חנוך', המכיל הגהות מכת"ק של האדמו"ר רבי חנוך העניך מסאסוב זי"ע, חתנו של הרה"ק ה'קדושת יום טוב' מסיגעט זי"ע, אותם ציין לעצמו בשולי גיליונו.

בהלכות ברכת הפירות, בדיני ברכה אחרונה על שבעת המינים, נדפס כך:

כביצה ששני ראשיה כדין". משמע, שהוא הבין שהתפוח כרות וחתוך, ולא עגול בשלמות.

והנה, מפציע גאון-הדורות מרנא הרוגאטשובי זצ"ל, ובקולמוסו כיוון מחודש בעליל, מזווית מפתיעה במיוחד: **ה'כרת' אינו לא מקום ולא צורה**. 'כרת' זה הוא הצבע! ה'כרת' בא להמחיש את הצבע של אותו זן תפוחים! ומה הם תפוחים אלו? כותב הרוגאטשובי שחור-על-גבי-לבן: **"ונראה לי, שזה הני תפוחי זהב, מלשון כרתי דסוכה"**!

כלומר, 'תפוחי הכרתיים' אינם אלא ...תפוחי-זהב, או בקצרה, בתקציר שכבר התקבע מזמן בשפתנו: **התפוז**!--- הידיעה המרעישה לא תהא שלמה, אם לא נתייחס גם לזהות הנמען אליו שיגר הרוגאטשובי את דבריו. בתשובה הלכתית משנת תרצ"ו, אותו מועיד הגאון אל 'הפלוגי אלמוני שיחיה' כלשונו, נדרש הוא לשאלת שואל אחד שהתגורר בארה"ק וחפץ בעילום שמו, ושיגר אליו שאלה אודות דין לקט שכחה ופאה בתפוזים - שכאמור גדלו בשפע בפרדסי הארץ באותם ימים. בתשובתו, כותב הוא **"ולפי הנראה הם נקראים בגמרא תפוחי הכרתים"**.

והנה לימים, התגלה מידע מפעים. אותו 'פלוגי אלמוני', אינו אלא ...רבן ומאורן של ישראל מרנא בעל ה'חזון איש'!

זצ"ל. את שאלתו עטף במעטה הסתרה ולא חשף את זהותו, ושיגרה באמצעות אחד ממקורביו שרק ציין לרוגאטשובי שמדובר ב"אי"ש גדול כותר כרתים לתורה"...

כעבור שנות דור, התגלה כתי"ק של ה'חזון איש', וצורפו חלקי הפאזל... (ראה תצלום). <<<כאן תצלום 1>>> נחזור לענייננו. הגאון המופלא חוזר 3 פעמים במהלך שו"ת שכתב באותו עניין, ומשנן שוב ושוב את היקשו: **התפוז - אינו אלא פרי קדום שהיה מוכר היטב לרז"ל, ואף השתמשו בו להמחיש את צורת כפתורי המנורה ואת המרחשת**.

מדהים לגלות פסיפס עתיק, הממחיש להפליא את קביעתו של הגאון. הביטו בתמונת הפסיפס המוצגת כאן, מתוך שרידיו של בית-כנסת עתיק יומין שנחשף בחפירות בדרום הר חברון. **"כפתורי המנורה למה הן דומין? לתפוזים!"**. <<<כאן תצלום 2>>>

מה שנותר לנו כחידה בלתי פתירה: האם אכן הכירוהו אף עם תכונותיו השימושיות כפרי מאכל או כפרי עסיסי לתעשיית מיצים? אם כן אפוא, מדוע לא הוכירוהו בהלכות שבת כלפי דיני סחיטה ובהלכות המצוות התלויות בארץ לגבי מעשרות, שביעית וכלאיים?

חשבתם פעם באיזה שפה נוצר הכינוי 'לימון'? הנה לכם התשובה: **בערבית!** (עד היום, שמו הערבי הוא לַיְמוֹן).

אז איך קוראים לו בלשון הקודש? הביטו וראו בציטוט לשוני מדויק מספר **"בן סירא"** (עליו כבר נאמר בראשונים שמותר להוציא ממנו יקר מזולל), אחר שהוא מספר כי נבוכדנצר אמר לו לספור כמה מיני אילנות יש בגן ארמונו, וכה אמר לו: **"שלישים מיני אילנות הם בגנך, עשרה מהם נאכלים כמות שהם, ואלו הם, תפוחים, תאנים, שקמים, אתרוגים, ענבים, ספרגלים, אגסים, בטנים, ולימוניא - היא לשון ישמעאל, שעושים מלוחים"**.

תיעוד זה, מתחבר עם עוד כמה מקורות שמונה הגר"י, המוכיחים כי השם העברי של הלימון אינו אלא 'מלוח'. ו'מלוח' זה, הוא שם של צמח המופיע כבר בתנ"ך! כך הוא בפסוק הידוע באיוב הנדרש במסכת חגיגה לגבי הפוסקים מתלמודם לדברים בטלים: **"הקִטְפִים מִלֹּחַ עֲלֵי שֵׁיחַ"**, וכן עוד.

ואם לא די בזאת, הרי שהרמב"ם עצמו מביא את פרי ה'מלוח' בספר ה'משנה תורה' עצמו! וכדוגמא מרתקת: בספר דעות ממליץ הרמב"ם לחולי המעיים **"יאלל בבוקר בבוקר מלוחים שלוקים מתובלים בשמן זית"**, ובנוסח זהה למדיי כותב הוא ב'מרשם רפואי' למלך מצרים, **כאשר באותו מרשם הכתוב כמונח בערבית - אכן מוחלף ה'מלוחים' ב'לימוניא'**. אמור מעתה כי היינו הך, אלא שזה בלשון עברי וזה בלשון ערבי...

אין זאת אלא שבדורות הקודמים לא זיהו אותו בתור הלימון, אבל אחר שזכינו להבנה כי הרמב"ם עצמו בספרו דן בפרי זה ומשתמש בו, כבר אפשר לקבוע מסמרות כהגרשז"א שכתבו 'בלבד' התכוון לשלול גם את הלימון...

אך כאן אנו נדרשים לשאלה המדוברת: מאן יימר שהרמב"ם כבר הכיר כלל את הלימון?

על כך כותב הגרשז"א בזה הלשון: **"הפרי הזה כבר היה ידוע ונפוץ בזמן הרמב"ם, שהרי באגרת הרפואה אשר לו הזכירו פעמים רבות, וגם בהקדמתו לספר טהרות ובטומאת משקין, ואף על פי כן כתב במעשרות דכפירות האילן הולכים אחר הלקיטה באתרוג בלבד. ומזה ששינה מלשון הגמרא וכתב 'בלבד' משמע שבלימון הולכין אחר חנטה ולא כאתרוג"**.

הגאון המובהק רבי בנימין זילבר זצ"ל, אינו מקבל טענה זו. בספרו **"ברית עולם"** (בהערות, בסוף על שביעית) תמה הוא כך: **"ראיתי ונפלאתי על דקדוק כזה. מאחר שלא נזכר לימון בכל הש"ס ובכל ספרי היד החזקה, היאך יתכן לכתוב דברי נביאות שהרמב"ם התכוון לזה?"**

לכאורה, כוונת הגר"ב לשלול את דיוק הגרשז"א, בטענה שאף אם הלימון מוזכר בשאר כתבי הרמב"ם, אולם ב'משנה תורה' אין הוא מזכירו, ואם כן מניין לנו שהוא כלל התייחס אליו ומתכוון לשלול אותו בכתבו על האתרוג 'בלבד'?

הרי לפנינו אפוא שיח-ענקים, שקוטבו נע סביב סימן-השאלה הגדול: האם הרמב"ם מתייחס כאן ללימון או לאו. יצוין, כי פוסק עדת תימן בימינו הגר"י רצאבי שליט"א, הנודע בבקיאותו בכתבי הרמב"ם ובמקורותיו בלשון הערבי - כפי שידעו חכמי תימן מדור דור, מציע תובנה מחודשת המעניקה היבט חדש על העניין כולו. לדבריו, הרמב"ם כן מזכיר את הלימונים גם בספרו "משנה תורה", ולא זו בלבד - **אלא שבבת-אחת אנו מתוודעים לנתון העובדתי שהלימון אינו פרי הכלאה מדורות מאוחרים, אלא פרי קדמון עוד לפני ימות התנאים!** הכיצד? הסכיתו ושמעו.

המעניקה את הממד הספקני יותר שייחס לחידושו זה. וכך כותב הוא: **"אשר כתב ששמע בשמי שדעתי כי הפרי הנקרא 'מאראנטץ' הוא מין ממיני הרימונים והיא פרי חשובה בפירות הארץ, מה שאין כן מה שקורין מילגרא"ם**. "הנה לא כך אמרתי, רק בתוך אחד השיחים אמרתי בוודאי שגם המילגראם הוא תחת סוג הרימונים, אבל יוכל להיות שגם המאראנטץ הוא מסוג רימון, וגם זה לא אמרתי בהחלט, רק דרך אפשר. כנראה בפסיקתא שהרימון היא פרי החשובה שבפירות הארץ, ואותו מין שקורין מילגראם אינו חשוב כל כך, כידיע"...

"ג.ב. רימון - הוא מה שקורין 'מאראנטץ', וכן מה שקורין 'מילגרום'". לדוברי האידיש לא צריך להסביר הרבה. ה'מאראנטץ' - אינו אלא התפוז... ליתר שאת, אף הוסיף הרבי מסאסוב במסוגר לאחר ה'מאראנטץ' - **"או אפליינע"**. זה שמו של התפוז במחוזות ליטא וגלילותיה. אין כאן מקום לטענות: הרבי משייך את התפוז הכתמתם אל הרימון! לולא שרדו ממנו רק הגהות אלו, היינו מסיקים כי הצדיק נקט כך כקביעה שרירה וקיימת. אך הנה, בספר תשובותיו "יד חנוך" (תשובה כב), מצינו התייחסות מפורטת יותר,